

romane este sau nu este un factor de romanizare? Autorul oferă aici un răspuns destul de tranșant, considerând că armata romană a fost prin excelență factor de romanizare, afirmând, pe bună dreptate, că: „La présence des unités militaires, dans lesquelles la pratique des cultes civiques était obligatoire, a contribué à la transmission de la religion romaine.” (p. 342). Totuși, ca orice fenomen complex, el nu poate fi

înțeles paradigmatic, ci mai degrabă nuanțat, și anume că armata și practicile religioase promovate de aceasta oferă doar cadrul propice pentru romanizare, dar nu și automat „romanizarea” însăși. Cu alte cuvinte, venerarea anumitor divinități nu te făcea automat roman, dar îți deschidea calea spre a deveni roman.

Florian Matei-Popescu

ADRIAN ANDREI RUSU (coordonator), *Cetatea Oradea. Monografie arheologică, I: Zona palatului episcopal*, Editura Muzeului „Țării Crișurilor”, Oradea, 2002 (2003), 221 p., 16 pl. ilustrație foto și 107 pl. ilustrație grafică (Colaboratori: Doru Marta, Radu Lupescu, Simon Zoltán, Fülöp András, Olimpia Mureșan, Luminița Bejenaru, Mircea Benea, Ana Maria Velter, Ernest Oberländer-Târnoveanu).

Volumul ne prezintă rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse în anii 1991-1998 în Cetatea Oradea, respectiv investigațiile concentrate în zona palatului episcopal. Lucrarea este sistematizată în patru capitole, care succed unei scurte introduceri: Amenajări și construcții (I), Materialul arheologic (II), Catalogul pieselor descoperite (III) și Anexe (IV).

În Introducere se prezintă un succint istoric al cetății Oradea (3 p.), de la primele atestări documentare în secolul al XI-lea și până în epoca contemporană. Partea a doua a acestui prim capitol sintetizează studiile istorice și arheologice efectuate în cetate (p. 10-18) de-a lungul timpului. În mod special sunt inventariate momentele arheologice ale acestei istorii, începând cu săpăturile de jefuire din secolul al XVII-lea și descoperirile întâmplătoare din secolele XVIII și XIX, urmărind firul săpăturilor cu intenții științifice manifestate în 1881. După cum sintetizează autorii, obiectivul s-a aflat mereu în atenția istoricilor și a istoricilor de artă și beneficiază de numeroase studii de specialitate, completate acum în mod fericit de o cercetare arheologică sistematică.

Deschiderea șantierului arheologic în 1991 se datorează Direcției Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice¹, dar strategia de cercetare a

fost elaborată, treptat, de către colectivul științific. Sunt prezentate pe scurt campaniile de cercetare, membrii colectivului și secțiunile realizate pe suprafața palatului episcopal

fervent susținută de către dr. Kovács András, istoric de artă. După ce A. A. Rusu a fost de acord să-și asume responsabilitatea, în mod evident deloc ușoară, a acestui șantier, semnatarea acestor rânduri, la vremea respectivă referent la DMASI, a preluat ideea și a propus șantierul pe lista de finanțare a DMASI și pe lista de autorizare a Comisiei Arheologice. DMASI a acceptat deschiderea șantierului ca o etapă premergătoare întocmirii unui proiect de restaurare, urmând ca primele campanii să aibă un caracter de tatonare a terenului și să ofere sugestii pentru un viitor program de cercetare. Planificarea în detaliu a acestor prime campanii a fost lăsată, din aceste rațiuni, pe seama responsabilului de șantier. Săpăturile de la Oradea au avut astfel, spre deosebire de săpăturile uzuale la monumente istorice, avantajul major de a avea un caracter sistematic. Într-adevăr, soarta vitregă a DMASI în anii ce au urmat s-a răsfrânt și asupra acestui șantier, el fiind abandonat, ca multe alte sute de șantiere din întreaga țară. Ar fi de asemenea corect să precizăm că tot DMASI a început demersurile pentru realizarea unei colaborări arheologice româno-maghiare.

¹ După cum arată autorul la p. 14, inițiativa a aparținut Muzeului Țării Crișurilor, promovată de către Gheorghe Gorun, ulterior preluată și

(18 secțiuni dintr-un total de 23 săpate în cele 8 campanii).

În ultima parte a introducerii se prezintă sintetic *stratigrafia generală și particulară* a sitului (p. 19-20). Aflăm astfel că locuirea medievală s-a derulat pe straturi virgine și se caracterizează prin depuneri consistente și de o mare varietate pe segmente restrânse, greu de însumat într-o ecuație comună. Această situație este în principal consecința marilor sistematizări de teren realizate în secolul al XVII-lea, precum și a frecventelor intervenții moderne pentru organizarea unui sistem de instalații. Cele mai vechi vestigii datează din secolul al XI-lea și mărturisesc o prezență de influență bizantină, certificată de puține, dar elocvente, fragmente ceramice, pentru ca în veacul următor aceasta să fie înlocuită de purtătorii orizontului cu căldărușe din lut. Urmele unei fortificații de pământ, cu val și palisadă, aparțin de asemenea secolelor XI-XIII. Depunerile de maxim interes, respectiv cele care corespund perioadei de funcționare efectivă a palatului în secolele XIV-XVI, se află între -1,50 și -2,50 m, și sunt în general destul de sărace în materiale.

Capitolul I conține 12 subcapitole, în care sunt prezentate, în ordine cronologică, diferitele amenajări și construcții de la începutul cetății și până în secolul al XIX-lea, structurate fie pe epoci (epoca arpadiană, epoca turcească), fie pe construcții. Subcapitolul destinat Epocii arpadiene (I.1.) tratează separat fortificațiile, locuirea și elemente din construcțiile interioare ale fortificațiilor. O primă fortificație este datată cu ajutorul unui fragment de ceramică bizantină în secolul al XI-lea și constă dintr-un val de pământ întărit cu palisadă casetată. Într-o a doua etapă, această fortificație a fost demontată și refăcută, se pare pe același traseu și în aceeași manieră, dar la un alt nivel. Această refăcere s-a derulat oricum înainte de mijlocul secolului al XII-lea și, în această formă, fortificația a funcționat până în jurul anului 1300. Informațiile documentare sugerează existența unei incinte zidite care a precedat invazia tătară, dar urme ale acesteia nu au fost surprinse cu claritate în săpături. Ampretele atacului din 1241 nu au fost observate – sau cel puțin nu sunt evidențiate în

text – fapt surprinzător, dat fiind că acest eveniment a cunoscut la Oradea o mare amploare, după cum rezultă din descrierea lui Rogerius.

Anterior edificării palatului, în zona respectivă au funcționat mai multe locuințe și anexe gospodărești, cercetate parțial. Cel puțin una dintre acestea pare să aparțină etapei bizantine, în apropierea ei fiind amintite, alături de alte materiale, și fragmente ceramice smălțuite (S XVI) dar, în ansamblu, existența locuințelor este plasată în secolele XI-XIII, neexistând suficiente argumente pentru o cronologie mai fină. Din păcate, nu putem face o legătură între aceste locuințe și materialul recoltat din interiorul lor, iar analiza stratigrafică este destul de generalizantă. Profilele care ne-ar ajuta să înțelegem mai bine această etapă sunt greu lizibile (S VIII), fără legendă (S XV) sau lipsesc (S XVII).

Subcapitolul 2 se referă la Palatul gotic, construit în principal în două etape. Aripa mai veche are o formă ușor trapezoidală, presupusă de autori din destul de puține fragmente de ziduri identificate în săpături, așa după cum rezultă din pl. III și de asemenea din pl. XXII. Reconstituirea propusă în pl. XXI aduce corecturi ușoare laturii dinspre corpul nou al palatului și va trebui preluată cu titlu de ipoteză. Rezervele noastre se întemeiază și pe grosimile foarte diferite ale fundațiilor, vizibile pe desene – deși autorii ne oferă în text dimensiuni unitare (lățime de 2,50 m și adâncime de 1,90 m de la decroș). În interior au fost descoperite fundațiile a trei piloni, amplasați central, dar la distanțe inegale, ceea ce sugerează un parter boltit – fără să se precizeze însă cum ar fi putut arăta aceste bolți. Pentru o reconstituire veridică ar fi fost însă binevenită părerea unui arhitect, care, eventual ar fi reușit să așeze bolți pe compartimente atât de inegale. Pe de altă parte este greu să ne imaginăm că parterul palatului episcopal, cu dimensiunile interioare $8 \times 26 \times 7,5 \times 24,5$ m, nu avea nici o compartimentare interioară, dat fiind că această clădire este presupusă a fi avut două sau trei niveluri. Fără să o spună în mod expres, autorii se gândesc probabil la o sală reprezentativă, sugerată de invocatul palat de la

Strigoniu, dar aceasta trebuie să se fi aflat cel mai probabil la unul dintre etaje.

Aripa veche este datată la limita dintre secolele XIII și XIV, dar elemente certe care să sprijine această datare nu au fost identificate. În straturile de umplutură care au precedat construirea palatului au fost descoperite fragmente ceramice de la finele sec. XIII (?) și o monedă emisă în intervalul 1290-1301. Pe baza acestora se poate deduce doar că palatul nu exista la sfârșitul secolului al XIII-lea. Prima mențiune documentară a clădirii datează din 1373

Aripa nouă, adăugată într-un unghi ciudat, este presupusă a fi avut dimensiunile interioare 25-26×10,20 m; fundațiile ei sunt mai înguste (1,65 m), dar coboară în adâncime mai mult decât cele vechi (-2,50 m). Primul nivel este identic celui al aripii vechi: fără compartimentări interioare și cu trei piloni mediani, la distanțe inegale. În acest caz însă, autorii consideră ca fiind „certă” existența unei pivnițe cu o înălțime de aproximativ 2 m, fără să argumenteze însă, în nici un fel această afirmație. Avem astfel două structuri identice, dintre care una este considerată parter iar cea de-a doua pivniță, fără ca diferențele de adâncime dintre fundații să justifice această interpretare. Încercarea de a urmări evoluția stratigrafiei în zona aripii noi a palatului episcopal, pentru a depista eventuale straturi concludente, se va lovi de o barieră cel puțin ciudată: din cele 76 de straturi identificate în secțiunea S I, 68 sunt explicate ca „diverse depuneri cu materiale de construcție” (pl. IV). Rostul pentru care au fost desenate totuși aceste straturi ne scapă. Încercând să însumăm datele furnizate de autori, care indică și un parter cu planșeu la +1,60 m față de decroșul fundației, rezultă că pe o înălțime maximă de 4,10 m s-au suprapus o pivniță boltită și un parter, într-o construcție ce trebuie să fi fost destul de pretențioasă, dacă aparținea palatului episcopal.

Autorii consideră că această aripă era deja construită la mijlocul sec. XIV, argumentele fiind același orizont ceramic anterior anului 1300 (după cunoștințele noastre imposibil de decelat și datat cu atât de multă precizie), și o monedă din perioada Ludovic de Anjou în straturi din perioada funcționării palatului. O

serie de informații din capitolele următoare par a sugera însă o datare mai târzie. De exemplu, cea mai mare parte a pietrării gotice aparține intervalului 1342 – începutul sec. XV (p. 71), iar autorul indică, la un moment dat, anul 1407 drept dată de referință pentru încheierea lucrărilor la palat (p. 47).

Zona de racord a celor două aripi (subcapitolul 2.3.) a fost intens construită, mai multe edificii suprapunându-se și adăugându-se înainte de apariția celei de-a doua aripi. Între acestea autorii disting și un turn, atribuit episcopului Andrei Báthory (1329-1345). Zona este evident foarte aglomerată și pentru descifrarea ei o succesiune de planuri ar fi fost deosebit de utilă cititorului care vrea să pătrundă în subtilitățile acestui complex. În secolele XIV-XV sunt inventariate o serie de alte refaceri și amenajări (subcapitolul 2.3.), și ele greu de urmărit cu ajutorul ilustrației existente.

Cele două aripi ale palatului episcopal au suferit transformări majore în perioada renașterii (subcapitolul 3, Palatul renașterist). În aripa veche sunt inventariate multiple intervenții: demolarea pilonilor centrali, apariția unor noi goluri, refacerea podelelor, compartimentarea spațiului interior, extinderi (probabil anexe) etc. După câte ne dăm seama, nici una dintre acestea nu beneficiază de repere cronologice; fragmentele de cahle din a doua jumătate a secolului al XV-lea, invocate de autori, nu constituie în nici un caz elemente de datare, deoarece ele puteau foarte bine să fie în uz și la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Aripa nouă a fost și ea afectată de câteva intervenții, dintre care cea mai serioasă pare să fie umplerea pivniței și demontarea pilonilor mediani. Autorii descriu o structură din lemn paralelă cu fundațiile clădirii, formată din stâlpi care coboară în adâncime în solul viu, adică oarecum la același nivel cu talpa fundațiilor. Această amenajare este atribuită ipotetic unei schele, ceea ce după părerea noastră, este puțin probabil. Ar trebui să admitem că palatul a fost demolat aproape integral și pentru refacere a fost construită o schelă în interiorul său? Amenajarea în sine ne trimite cu gândul mai degrabă la un sistem de fortificare (vezi de pildă

amenajările din sec. XV, p. 53 și pl. XXIII) sau eventual la o pivniță căptușită cu lemn, dar discuția rămâne deschisă în așteptarea unor detalii. Stratigrafic această intervenție pare să fie destul de clară, în sensul că gropile stâlpilor pot fi urmărite din stratul renascentist (p. 40), de unde deducem că ele străbat de fapt umplutura pivniței – dar, din păcate, nici un profil nu ne ajută să înțelegem mai bine situația. O analiză mai detaliată a acestui aspect ar fi fost, credem, de mare folos.

Sucapitolul privind decorațiile palatului episcopal (I.4.) se referă în principal la ferestre și la sobe. Puține și extrem de fragmentare, cahele sugerează totuși autorilor câteva generații de sobe (!). Următoarele subcapitole se referă la coridorul de acces de la palatul episcopal la catedrală (5) și la fântână (6). Subcapitolul 7 își propune o interpretare istorică a descoperirilor arheologice. Autorii revin la sursele scrise, analizează unele descrieri și încearcă să lege principalele etape de construcție de personaje ale timpului. Etapele propuse sunt destul de confuze. De pildă, referitor la contribuțiile aduse de episcopul Sigismund Thurzó, aflăm mai întâi că acesta a construit în aripa veche doar o scară, ocupându-se mai ales de aripa nouă, iar în paragraful următor i se asociază o serie de „mari prefaceri”, inclusiv la aripa veche! (p. 47-48).

Elementele de fortificare din secolele XIV-XVI (I.8.) sunt prezentate făcând apel la o serie de surse iconografice, izvoare scrise și analogii principale de epocă. Autorii consideră că în a doua jumătate a sec. XIV palatul episcopal era inclus într-un sistem de fortificare complex, din care săpăturile arheologice au surprins elemente disparate, greu de pus în aceeași ecuație. Un zid adosat colțului de nord-est al aripii vechi este datat după începutul sec. XIV, fără o argumentare suficientă; platoul pe care se afla aripa nouă a fost extins spre sud printr-o umplutură masivă, sprijinită spre pantă de o structură din lemn – și la acestea se adaugă un întreg sistem de cortine, turnuri și porți, greu de descifrat în absența unor planuri elocvente.

La începutul secolului al XVII-lea palatul episcopal a fost demolat (I.9.) și amplasamentul său a rămas parțial vecin noii cetăți bastionare,

peste ruine fiind amenajate o serie de platforme de cărămidă. Alte două subcapitole trec în revistă intervențiile din epoca turcească (I.10.) (din care sunt prezentate doar cea mai concludentă dintre clădiri și un sistem de palisadă) și pe cele din secolele XVIII-XIX (I.11.). Cele 65 de morminte descoperite în acest sector aparțin exclusiv secolului al XVII-lea, deci perioadei de după dispariția palatului (I.12.).

Încheind prezentarea capitolului I, remarcăm faptul că autorii prezintă evoluția construcțiilor de pe amplasamentul palatului episcopal la nivel general, mai degrabă sub formă de concluzii, ce ar trebui să fie susținute de o analiză mai riguroasă a contextului arheologic. Lipsa majoră o constituie analiza stratigrafiei, aproape total absentă din lucrare; uneori se invocă unul sau altul dintre straturi pentru o anumită dată, dar astfel de trimiteri sunt rare și destul de vagi, în general greu de urmărit grafic. O încercare de stratigrafie comună a zonei investigate, posibilă în condițiile în care secțiunile sunt vecine, ar fi ușurat enorm interpretarea sitului. Dacă numărul foarte mare al straturilor și varietatea lor pot fi invocate drept bariere insurmontabile într-o astfel de întreprindere, legenda comună putea fi suplinită de o matrice stratigrafică, fie ea și schematică, rezumată la principalele etape de locuire. Legenda separată pe secțiuni și descrierea telegrafică a straturilor nu ajută deloc cititorul specialist care ar dori să se familiarizeze cu săpătura și să o înțeleagă.

Pe de altă parte, structurile zidite nu sunt corelate cu straturile – sau cel puțin nu sunt prezentate în acest fel decât în mod excepțional, ci se raportează doar unele la altele, prin descrieri. Cantitatea mare de construcții dezvelite în această săpătură ar pune desigur în dificultate orice arheolog, dar multe probleme pot fi depășite prin relevee ale ruinelor (în plan, dar și prin relevee de parament), pe care să poată fi evidențiate relațiile dintre acestea. Fiind vorba despre o lucrare de arheologie, nu putem trece cu vederea o serie de alte aspecte: pe planuri se aglomerează construcțiile din diverse epoci, greu de descifrat în absența unor inscripții explicative; nordul este figurat mult prea rar; săpătura nu a beneficiat de o linie de nivel

(Waagriss) care ar fi făcut posibilă exprimarea unitară a cotelor și evitarea confuziilor determinate de înclinația terenului actual. Probabil din acest ultim motiv adâncimile rareori menționate în text au diferite repere, ceea ce face comparațiile aproape imposibile. Planul general de la fig. XXI, extrem de util în înțelegerea evoluției constructive a sitului, este lipsit de repere cronologice. Din cauza acestor mici scăpări (a căror listă poate continua), multe dintre concluziile autorilor riscă să pară forțate – deși este probabil că, într-o analiză mai detaliată, ele ar beneficia de o argumentație suficientă. Apelul repetat la sursele istorice pentru interpretarea datelor arheologice este exemplar, dar balanța înclină deseori în favoarea primelor, mesajul recuperat din pământ riscând să fie sufocat.

Capitolul II, care se referă la inventarul arheologic, conține 7 subcapitole în care sunt analizate, în ordine: pietrăria, fragmentele de frescă și stucatură, piesele din metal, sticlăria, piesele din os, ceramica și textilele. În interiorul acestor grupe, materialele sunt împărțite pe diferite alte criterii și ordonate aproximativ cronologic. Autorii nu au optat pentru varianta unei analize contextuale sau stratigrafice, astfel că materialele nu sunt grupate nici măcar în cazul celor câtorva locuințe din sec. XI-XIII, sau a straturilor aferente funcționării palatului episcopal, deseori menționate ca detectabile în ansamblul stratigrafic complicat. În general nu ar fi fost lipsită de interes indicarea contextelor, chiar dacă în acest stadiu al cercetării se consideră că ele sunt puțin relevante. Rezultă de aici că datarea materialului se bazează majoritar pe analogii interne și mai ales externe, și aproape deloc pe informația arheologică.

Obiectele analizate în capitolul II se regăsesc în catalogul materialelor (capitolul III) și, în cea mai mare parte, în ilustrație. Catalogul conține o descriere detaliată a obiectelor, structurată în funcție de preferințele celor care l-au redactat, dar în general destul de completă, incluzând datarea și locul descoperirii. (Plasarea descoperirilor în context este însă imposibilă, deoarece nu se indică sistemul de carioaj folosit). Autorii precizează că majoritatea pieselor arheologice descoperite în zona palatului sunt cuprinse în

catalog, cu excepția ceramicii care este prelucrată selectiv. În general numărul obiectelor din catalog depășește numărul celor comentate în text și aproximativ jumătate dintre acestea sunt ilustrate. Capitolele II și III sunt structurate aproximativ identic.

Una dintre părțile mai puțin bune ale acestei lucrări este, după părerea noastră, aceea că pozițiile din catalog nu sunt numerotate, nu se fac trimiteri din cap. II spre catalog, singura legătură între cele două fiind ilustrația. Conexiunile devin astfel deosebit de greoaie, pentru a găsi un obiect în catalog fiind deseori necesar să parcurgem multe pagini; această operațiune devine imposibilă când trimiterile la ilustrație sunt greșite (așa cum se întâmplă de pildă în cazul pipelor, unde este imposibil să se mai facă un racord între comentariu, catalog și ilustrație) sau lipsesc (vezi cazul ceramicii) sau când materialul respectiv nu are ilustrație (monedele). Tot pe seama acestei proceduri punem o serie de inadvertențe care apar între cele două capitole sau între acestea și ilustrație. Desigur că nu am făcut un inventar al acestor situații, dar ele par să fie destul de numeroase, lăsând cititorului opțiunea finală pentru o anumită datare, atribuire sau denumire.

În continuare vom prezenta pe scurt capitolele II și III ale lucrării.

Subcapitolul destinat pieselor din piatră este realizat de Radu Lupescu și Simon Zoltán (II.1). Sunt comentate pe rând pietrele romanice, gotice și renașcentiste. Cele mai multe dintre acestea provin din situații arheologice neconcludente sau neclare (?), ceea ce face imposibilă atribuirea lor unei anumite construcții (palat episcopal sau catedrală, în diferite faze ale acestora) și îngreunează mult stabilirea datării, pe care nu o ajută de altfel, nici analogiile. Pe de altă parte, materialul este fragmentar, dar cantitativ destul de important și aduce o serie de noutăți în domeniu. După o analiză detaliată a pietrelor renașcentiste, Simon Zoltán propune o cronologie fină a acestora, încercând să le atribuie principalelor etape de construcție cunoscute. Unele din sugestiile autorului pot contribui la o mai bună înțelegere și a unor părți din subcapitolul I.7.

Piese din metal (II.3) sunt împărțite în: metale prețioase (3.1.), piesele de bronz (3.2.), monedele (3.3.) și piesele de fier (3.4.). Din metale prețioase au fost lucrate aproape exclusiv piese de podoabă, dintre care reținem două inele de aur din sec. XIII, două inele de argint din sec. XVII, un cercl cu pandantivi din argint aurit, datat poate prea târziu în secolul XVI și alte câteva obiecte atribuite epocii otomane. Inelele din aur (pl. LIII/a, b) sunt datate pe baza contextului stratigrafic (86). Dacă urmărim profilul secțiunii S XV (pl. XIII/b, c) vom observa însă că la adâncimea menționată de autori ne aflăm în straturi depuse după demolarea palatului, deci în sec. XVII – sau cel puțin asta sugerează desenul, în absența unei legende. De altfel, din același context, dar din alt carou, provine cel puțin o piesă din sec. XVI-XVII (pl. XVI/g) – astfel că datarea celor două inele trebuie fie revizuită, fie acceptată ca impusă de analogiile existente, în măsura în care acestea pot fi considerate relevante.

Piese de bronz (p. 87-94) sunt mai numeroase. În grupa instrumentelor sunt menționate o serie de obiecte de uz casnic și accesorii precum sfeșnice, un cep de butoiaș, o cheiță, un lacăt, un foarfece pentru tăiat mucurile de lumânări, rame și capace pentru pipe, cuie, verigi, țevi și alte fragmente greu de identificat, datate pe bază de analogii în secolele XV-XVII. Au fost descoperite de asemenea mai multe fragmente dintr-un clopot databil în prima jumătate a sec. XVI pe baza analizei stilistice și a altor piese comparabile. În continuare sunt prezentate câteva aplici, o serie de accesorii vestimentare (cataramă, dintre care cea mai veche este anterioară secolului al XIV-lea, pafale, copci, nasturi, aplici), podoabe, piese sculpturale și arme.

Procedeele de identificare este greoi, repartizarea pe grupe fiind diferită în cap. II față de cap. III. Astfel, piesele de la pl. LVIII/b, c, e și LX/b sunt trecute în comentariu la aplici (p. 91-92), iar în catalog la instrumente; obiectul din pl. LVI/g este menționat în comentariu la vase, drept toartă de vas sau fragment de cuier (p. 87), iar în catalog la instrumente, ca mâner din sec. XVI-XVII (p. 158); mânerul de sertar

(pl. LVI/h) este menționat în comentariu la aplici cu datare în epoca modernă (p. 91), iar în catalog poate fi găsit la instrumente fără datare (p. 158); o piesă aproape identică este descrisă în comentarii, la instrumente (p. 89), cu datare în sec. XVI. Odată identificate piesele, apar confuziile cronologice: pl. LVIII/b: aplică cu datare incertă sau instrument din sec. XIV-XV (p. 157); pl. LVIII/e: aplică cu o datare vagă în sec. XVII sau instrument din sec. XIV-XV etc. Cea mai flagrantă situație este probabil cea de la pl. LVIII/c, piesă datată în comentarii pe baza stratigrafiei în sec. XIV, iar în catalog (tot pe baza stratigrafiei) în sec. XV (p. 157).

Piese din fier sunt tratate într-un subcapitol elaborat în principal de către Fülöp András (p. 96-110), cu unele adăugiri și completări semnate de Adrian A. Rusu și Doru Marta. După o scurtă introducere în subiect, piesele sunt analizate pe grupe în funcție de destinație: piese de folosință agricolă, unelte meșteșugărești, ustensile de bucătărie, feronerie de construcție, accesorii de cavalerie, ferecături de încălțăminte și arme. Pentru a identifica utilitatea pieselor, autorul face adesea apel, pe lângă o probabil exhaustivă bibliografie arheologică, la surse etnografice. Subcapitolul cu pricina este fără îndoială un model de abordare a unui material arheologic, căruia nu i se poate reproșa decât nedreapta ignorare a contextului. Din cele 118 poziții din catalog sunt ilustrate doar 37 de piese; pentru a evita probabil anumite inconveniente, în catalog nu sunt trecute datări decât în mod excepțional.

Sticlăria (II. 4.) (p. 110-115) este împărțită în sticlărie de construcție (II. 4.1.), vesela din sticlă (II.4.2.) și podoabele (II.4.3.). Fragmentul de pahar de la pl. LXIX/f este datat în catalog în sec. XIV-XV, iar în text în sec. XVI (p. 112). Fragmentul de la pl. XXI/h este considerat bol în catalog și tavă în comentariu (p. 113).

După o scurtă prezentare a pieselor din os (II. 5., p. 115-117) urmează capitolul mai consistent al ceramicii (II. 6.). Ceramica de construcție (II. 6.1., p. 117-121) trece în revistă principalele tipuri de cărămizi folosite la construcția catedralei, a palatelor și chiar a cetății. Nu lipsesc cărămizile ornamentale cu partea semicirculară

smălțuită, folosite deja în secolul al XV-lea, și nici țiglele smălțuite, folosite cel mai probabil pentru acoperișul bisericii. Olanele se foloseau la palatul episcopal încă înainte de mijlocul secolului al XV-lea, dar unul singur dintre acestea păstrează o urmă de smalț galben. Interesante observații și comentarii prilejuiesc cele câteva fragmente de conducte din ceramică, folosite cel mai probabil pentru aducțiunile de apă și atribuite perioadei de funcționare a palatului. Cahlele de sobă (II.6.2., p. 121-130) provin din situații neconcludente stratigrafice și sunt extrem de fragmentare, astfel încât în datarea lor au fost luate în considerație și criteriile precum smalțul, pasta din care au fost lucrate și grosimea. Majoritatea celor 90 de piese inventariate în catalog sunt comentate în cap. II; ele acoperă intervalul de maximă întrebuințare a sobei din cahle, din a doua jumătate a sec. XIV și până în jurul anului 1700. Textul ar putea fi apreciat drept destul de confuz, piesele nefiind grupate după un anumit criteriu, ci mai degrabă amestecate; comentariile cronologice sunt sărace, astfel că în general rămân valabile datările din catalog. Și aici ne întâlnim însă cu o serie de neconcordanțe: fragmentele de cahle de la pl. LXXVI/b, c și pl. LXXVII/b, c apar în catalog cu smalț verde oliv și o datare în prima jumătate a sec. XV (p. 178, 180), iar în cap. II cu smalț galben muștar și datare în a doua jumătate a sec. XIV (p. 121-122); piesa de la pl. LXXX/g apare în catalog cu smalț verde brun (p.180), iar în text cu smalț brun gălbui (p. 125); cahlele oală de forma unor pahare (pl. LXXXIV/b-f) sunt menționate în catalog cu smalț exclusiv verde (p. 186), iar în cap. II cu smalț predominant galben-brun (p. 129). Piese de la pl. LXXXI/d-e sunt datate în ilustrație în sec. XV-XVI, în catalog în sec. XVI-XVII (p. 183-184), iar în comentariu în sec. XVII (p. 128).

Din cantitatea mare de pipe (II. 6.4.) descoperite în săpături, sunt analizate în text doar cele aparținând epocii turcești, cu datare certă în cea de-a doua jumătate a sec. XVII. În catalogul pipelor apar 19 exemplare selectate dintre piesele mai vechi (p. 186-187), în cap. II se propune o clasificare din 16 tipuri, dintre care unele mai târzii decât cele din catalog (p.131-

133), iar în ilustrație apar piese din 21 de tipuri (pl. LXXXVI, LXXXVII), trimerile din catalog la ilustrație fiind însă greșite

Vesela ceramică este tratată la modul general (II.6.5., p. 133-144). Autorii deschid acest subcapitol cu o analiză a ceramicii bizantine (7 poziții în catalog), în fapt imitații provenite din ateliere panonice sau nord-dunărene. Cele câteva fragmente descoperite în cel mai vechi nivel de locuire, totodată primul nivel de fortificare de la Oradea, sunt date oscilant, fie în prima jumătate a sec. XI (p. 135), larg în sec. XI (p. 23), în secolele XI-XII (p. 136), fie la sfârșitul sec. XI și începutul secolului XII (catalog, p. 187-188). Remarcăm faptul că prima variantă corespunde de altfel destul de bine cu cronologia propusă și pentru materialul similar de la Biharea.

Ceramica de import (34 de poziții în catalog) este analizată în text în funcție de caracteristicile tehnice. Ceramica caolinică (p. 136-137) apare la Oradea încă înainte de anul 1300, iar a doua grupă cronologică aparține secolelor XIV-XV și se caracterizează prin două feluri de pastă: albă și alb gălbuie. Aflăm de asemenea că aproximativ 25% din aceste vase au decor pictat, dar nici unul dintre ele nu este ilustrat. Autorii discută aici și produsele atelierelor locale din secolele XVI-XVII. Textul este însă destul de confuz, deși subiectul merită o tratare serioasă, dat fiind că avem de-a face cu o categorie ceramică specială, cu puține ecouri în spațiul românesc. Pentru epoca premodernă de exemplu, această ceramică reprezintă o caracteristică a părților vestice și nord-vestice ale României, unde se produce frecvent, dar această prezență se datorează în primul rând exploatării unor mari depozite de caolin, și nu are legătură cu importurile din secolul al XIV-lea. Pe de altă parte acea categorie de pastă de culoare alb-gălbuie menționată pentru secolele XIV-XV ar putea să indice imitații locale ale vaselor importate.

Ceramica cenușie fină este reprezentată doar de câteva fragmente, după descriere aparținând fără îndoială secolului al XVII-lea și fiind, de fapt, produse locale (p. 137-138). Autorii afirmă continuitatea acestei ceramici din secolul al XIII-lea

până în epoca modernă, cu o ascensiune după secolul al XV-lea, dar în stadiul actual al cunoștințelor noastre acest lucru nu poate fi demonstrat, fiind cunoscută evoluția fragmentată a acestui material.

Nu ne putem însuși nici afirmația potrivit căreia ceramica roșie fină este proprie centrelor săsești în secolul al XIV-lea (p. 138-139). Această specie circulă în special în secolul al XIII-lea și se rarefiază treptat, până aproape de dispariție, până spre mijlocul secolului al XIV-lea. Piese de la Oradea nu le putem identifica în cap. II, dar în catalog sunt nominalizate la această grupă două exemplare (pl. LXXXIX/f și g), menționate însă și la grupa albă fină, careia probabil îi și aparțin de fapt.

În sfârșit, în categoria ceramicii de import (capitol care observăm că include de fapt toată ceramica care nu este comună ?) se decupează și grupa ceramicii orientale, provenită atât din centre de tradiție, cât și din ateliere locale (?) și datată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (p. 139-140). După câte deducem din text, se pare că acest material are și un context stratigrafic mai bine definit.

Ceramica locală este prezentată pe scurt în câteva pagini (p. 140-144), începând cu piesele timpurii și încheind cu secolul al XVII-lea. Deși la începutul subcapitolului autorii anunță cronologii largi (sec. XI – prima jumătate a sec. XIII, sec. XIII-XIV și sec. XIV-XVI – p. 133), din secolul al XIV-lea materialul este diferențiat pe secole, ceea ce teoretic reprezintă un pas substanțial în studierea acestui produs. Această cronologie deosebit de fină nu este însă argumentată, dar evident ea trebuie să fi fost favorizată de anumite observații stratigrafice, deoarece analogiile existente nu sunt atât de evaluate. De la o cercetare sistematică de asemenea amplasare ne-am fi așteptat desigur la o expunere mai amplă asupra „alfabetului arheologiei”, cum este adesea numită ceramica, și mai ales la o clasificare a acesteia. Este cunoscut nivelul foarte scăzut al cercetărilor asupra ceramicii medievale și moderne din Transilvania și, din această perspectivă, publicarea materialului în funcție de context este indispensabilă oricărui progres.

Vasele din cetatea Oradea aparțin în general categoriei roșii, dar sunt enumerate și piese din pastă cenușie sau albă (!). Reținem ca prezențe mai puțin obișnuite piesele din pastă cenușie fină din sec. XIV, fragmentele smălțuite din sec. XV (reprezentând un enorm procent de 10% din totalul materialului) și vasele lucrate cu mâna din secolul al XVII-lea, atribuite coloniștilor balcanici. Și la acest subcapitol ne lovim de obișnuitele probleme: catalogul conține 126 de poziții, dintre care doar în 12 cazuri se face trimitere la ilustrație, deși aceasta conține 80 de piese. Trimiterile din text la ilustrație sunt și ele foarte rare, astfel că între aceste trei părți este imposibil să mai facem relații. Vasele de la pl. XCV/c-e, g-i sunt datate în sec. XII-XIII în ilustrație, XIII-XIV în catalog, iar în text sunt considerate timpurii, ceea ce înseamnă grupa sec. XI-XIII. Piese de la pl. XCVI sunt datate în ilustrație în sec. XIV-XVI, interval căruia într-adevăr par să îi aparțină, dar în text sunt atribuite sec. XIV (p. 142). Pl. XCVIII-CII conțin materiale din sec. XVI-XVII sau, conform p. 142, din sec. XVI? În sfârșit, repertoriul propus la pl. CVI care ar trebui să acopere, în viziunea autorilor, sec. XIII-XVI este în mod evident mai mult decât simbolic.

Încheind prezentarea acestui capitol, trebuie să remarcăm că inventarul arheologic, destul de abundent, este abordat cu responsabilitate, piesele cele mai interesante fiind analizate detaliat și însoțite de comentarii pertinente. În privința analogiilor, autorii trebuie să se refere cel mai adesea la teritorii din afara arcului carpatic, în condițiile în care punctele de reper locale sunt extrem de fragile și incomplete – și din această perspectivă trebuie să apreciem faptul că acest colectiv a făcut într-adevăr o muncă de pionierat.

Capitolul IV al cărții (Anexe) cuprinde câteva studii de specialitate, conexe interpretărilor strict arheologice. *Datele arheozoologice* (IV.1) se referă la materiale recuperate în campania din anul 1994, și reconstituie principalele specii animale consumate de locuitorii sitului în sec. XII-XVII. (Luminița Bejenaru). Subcapitolul 2, semnat de Mircea Belea, este un *Raport asupra naturii unor pietre de construcție din zidurile cetății Oradea* (p. 202-205), iar subcapitolul 3 se

referă la *Restaurarea pieselor arheologice* (Olimpia Mureșan, p. 207-212). Așa cum se obișnuiește, acest capitol conține și anexele propriu-zise ale lucrării, bibliografia selectivă, abrevierile și lista ilustrațiilor. Lucrarea se încheie cu un destul de amplu rezumat în limba germană, după care urmează ilustrația fotografică și cea grafică.

Încă de la început, urmărind planul de săpătură, este evident că ne aflăm în fața unei cercetări de o dificultate deosebită atât din punct de vedere tehnic, cât și din punct de vedere științific. Adâncimile foarte mari combinate cu absența mijloacelor mecanice care să asiste

executarea săpăturii (invocată la p. 16), numeroasele condiționări impuse de construcții moderne și de intervenții subterane dintre cele mai ciudate și inutile, fac într-adevăr dintr-o astfel de săpătură o adevărată aventură. Faptul că pe amplasamentul respectiv s-a locuit și construit intens timp de aproape 7 secole dă singur dimensiunea dificultății unei astfel de cercetări, care presupune din partea colectivului observații milimetrice pentru a putea diferenția complexe și etape de construcție între care s-au scurs variate intervale. În ansamblu, în pofida celor semnalate mai sus, nu putem aprecia decât pozitiv rezultatele astfel obținute.

Daniela Marcu Istrate